

Niemand zal op de gemelde aard of Gemeentes-gronden van Vessem, mogen steeken eenige huis of vorst rusfen of om flootkanten op te rusfen, gelijk mede geen put rusfen, dan in de maand van September, ten zij op bijzonder consent van de schepenen van het Dorp, bij een door hem ondertekend handbrieffe verleend, welk zal moeten inhouden den naam van den verzoeker, en het getal der re

HEIN VERA

Indirecte bron van kennis van het landschap

De in de Noord-Brabantse archieven overgeleverde keuren of dorpsreglementen¹ dateren vaak uit de 17e of 18e eeuw, maar inhoudelijk gaan ze terug tot in de 14e eeuw. Dat valt op te maken uit de schoutsrekeningen uit die tijd en soms ook uit de munten waarin de boetes zijn gesteld. Ze waren niet statisch, maar werden in de tijd naar behoefte van de veranderende omstandigheden bijgesteld en aangevuld. De reglementen bevatten allerlei bepalingen die soms rechtstreeks de inrichting van het landschap tot onderwerp hadden, zoals het banheimselen. Dat is het afsluiten van akkers met hagen, het onderhoud van hekken en draibomen op wegen of het tijdelijk afsluiten van weiden en het onderhoud van wegen en waterlopen. Ook indirect valt uit deze regelgeving belangrijke informatie te destilleren.

Mijn heeren den officier en schepenen der heerlykheyt Woensel in ervaringe komende dat eenige lieden van tyt tot tyt de gemeene heyde deser heerlykheyt afvlaggen en de vlaggen tot strooyssel voor hun vee gebruyken, waar door de heyde van goede en bekwame heytorf ontbloot en tot heytorven onnut word gemaakt tot merkelyk ongerief en nadeel van de ingesetenen, soo is 't dat myn heeren voornt. daar tegen willende voorsien, goedgevonden hebben by deesen een iegelyk te waarschouwen en te interdiceeren van niet te vlaggen in de gemeene heyde der heerlykheyt Woensel om de vlaggen tot strooyssel van

vee te gebruyken ofte tot eenig ander eynde te dienen op peene van sulks doende telken reyse te verbeuren een boete van twaalf gulden².

In bovenstaande bepaling uit 1767 wordt gezegd, dat de heideplaggen niet bedoeld zijn om onder het vee te strooien en dat ze als brandstof gebruikt moeten worden. Dat staat haaks op de traditionele opvattingen over potstalmest en esdekken, waarin aangenomen wordt dat de esdekken vanaf de Middeleeuwen zijn opgehoogd met plaggenmest (Renes, 1999, pp. 175-178). Spek en Bieleman hebben dit beeld voor het noord-

oosten van Nederland bijgesteld, maar gaan voor Noord-Brabant nog steeds uit van plaggenbemesting vanaf de Middeleeuwen (Bieleman, 1994).

Een uitdrukkelijke bepaling als de bovenstaande is niet uniek³. In andere dorpen werd het soms minder expliciet gesteld, maar ook daar bestonden uitgebreide beheersregels voor de gemene gronden. Ze vormden een gesloten systeem dat uitging van het verbod om de gronden te gebruiken, tenzij men aan allerlei voorwaarden voldeed. Buitenstaanders mochten over het algemeen niets en turf mocht niet naar buiten de dorpen verkocht of vervoerd worden. Er waren zones waar wel rundvee en paarden, maar geen schapen mochten komen, plaatsen waar men heide mocht halen en zandverstuivingen waar men in het geheel niet komen mocht. Zo ook werd er onderscheid gemaakt tussen russen steken, heide afvlaggen en heide maaien.

Russen waren hei- of graszoden met wortel en al. Russen steken was bijna overal op de Noord-Brabantse zandgronden verboden,

Niemand zal in den grooten Aard vermogen russen te steken, zonder speciale permissie van den Schout zijner woonplaats, houdende de kwantiteit, dag, jaar en plaats, alwaar dezelve zullen gestoken worden, zullende nochtans die permissie niet dan in de maand September gegeven worden, en zelfs ook voor niets dan russen tot het maken van waterputten, biehallen, of om op de huizen te leggen, en zullen gemelde russen vóór den laatsten October, tot dat einde gebruikt moeten zijn, op verbeurte derzelve en eene boete van drie Guldens.

zeker als op de plag naast heide ook nog gras stond. Russen waren evenwel nodig als bouw materiaal, bijvoorbeeld als nokrussen voor het dak, putrussen voor het opbouwen van putwanden en verder ophoging van het erf en dergelijke. Het halen van russen werd mondjesmaat en onder strenge controle toegestaan. Meestal mocht dat alleen in een bepaalde maand (september), met een briefje van de schepenen, waarop stond hoeveel en waar gestoken mocht worden. De russen moesten binnen enkele dagen verwerkt zijn en mochten niet in huis, schuur of stal gebracht worden, dus niet voor andere doeleinden gebruikt worden. De boetes waren hoog, gebruikelijk was zeven stuivers, dat was ongeveer een half dagloon, per plag!⁴ Bij heivlaggen werd de dunne humeuze bovenlaag met de heiplant weggehaald. De wortel mocht daarbij niet beschadigen, want binnen een paar jaar moesten er op dezelfde plek weer heivlaggen gehaald kunnen worden. Zo mocht men in Bakel geen schop gebruiken, op vlakke heibodems maar twee vingers en op buldveld drie vingers

diep vlaggen⁵. De belangrijkste beperkingen voor heivlaggen betroffen de korte tijdsduur of de beperkte oppervlakte waar dat toegestaan was. Vrijwel overal was het vrij afvlaggen van de heide verboden. Schepenen of gezworenen gaven

Jaarkeuren van Oost- en Middelbeers (vernieuwd 1790).

Esdek te Haaren (Noord-Brabant).

Niemand zal op de gemelde aard of Gemeentes-gronden van Vessem, mogen steeken eenige huis of vorst rusfen of om flootkanten op te rusfen, gelijk mede geen put rusfen, dan in de maand van September, ten zij op bijzonder consent van den President of eerste Schepen van het Dorp, bij een door hem ondertekend handbriefje verleend, welk zal moeten inhouden den naam van den verzoeker, en het getal der te steeken rusfen, en of huis, put of flootrusfen zijn, zullende de geenen die zodanige rusfen steekt en haald (zijnde den verzoeker zelve zijn knecht of arbeider) het gezegde briefje moeten bij zich hebben om aan de Schutters of Vorster op de eerste requestie te kunnen worden vertoond; — en zal de steeker of haalder van rusfen, buiten de maand September, zonder consent als voorf. is, of hetzelve in voege voorf. niet vertoonende, of meer rusfen stekende, dan het voorzeide consent inhoud, calangeabel zijn voor eene boete van zeven stuivers voor iedere rus, en zullen zodanige rusfen, verbeurd zijn en weggehaald worden, als in Art. 4 is gezegd; zullende zodanige rusfen binnen agt dagen na dat gestooken zijn, het zij in September of anders moeten zijn verdekt, of geëmployjeerd ten einde voorf., of zullen die geenen die daarna gevonden worden, het zij bij de huizinge, in de stal, schoppen of schuuren niet alleen worden verbeurd gehouden en weggehaald, als hiervoor in Art. 4 is gezegd, maar zal den geen, ten wiens behoeven die gestooken zijn, daar te boven nog verbeuren voor ieder gevonden rus zeven stuivers, alle voorf. boetes des noods bij parate executie in te vorderen.

Keur tegen het misbruik van gemeentegronden (Vessem, 1804).

het sein dat er gevlagd mocht worden en hielden toezicht, opdat ieder zich tot zijn deel beperkte. Heide die niet binnen de gestelde tijd afgevoerd was, werd verbeurd

verklaard ten behoeve van de armen of om er zandverstuivingen mee te bestrijden. De vlaggen, veel vermeld als heiturf, dienden als brandstof. Voor zover dat niet direct uit de reglementen af te lezen valt, blijkt dat wel indirect: *dog dat die geene, welke maar zyn kamerraaden, als mede alle die zonder beesten woonen, mits hare eigene huishoudinge doende*

of een haal hangen... alleen maar gerechtigd zijn tot een half turfplak⁶. Immers wat moest iemand zonder vee anders dan zich verwarmen aan zijn halve plak hei?

Bij heidemaaien ging het alleen om het verwijderen van het bovenste deel van de heideplant. Dat was gunstig voor de verjonging en dus voor de schapenhouderij. Heidemaaien wordt in de reglementen het minst gereguleerd, maar er waren wel beperkingen. Zo mocht er geen heide gemaaid worden op de plaatsen waar de turf groeide.

Dit gesloten systeem liet geen ruimte voor bemesting met heideplaggen zoals dat traditioneel wordt voorgesteld. Uiteraard was het wel mogelijk om plaggen te halen van weilanden en particuliere heideveldjes. Maar ook dat was aan beperkingen gebonden⁷. Bovendien, weilanden en akkers wisselden elkaar af. Weiland werd na verloop van tijd gescheurd en men liet een akker liggen tot weiland. Verplaatsen van zoden had hier slechts een vestzak-broekzakeffect en kon dus niet leiden tot ophoging van het esdek.

MEIERIJ BY-LAWS AND LANDSCAPE HISTORY

Historical data on the genesis of the North-Brabant landscape does not confirm existing hypotheses. Village by-laws and other records shed a new light on the sod manuring of the fields from the Middle Ages.

NOTEN

- 1 De keuren en andere vormen van dorpsregeling zijn te vinden in de administratieve archieven, zoals die bijvoorbeeld bewaard worden in Streekarchief Regio Eindhoven. Soms zijn ze verdwaald, zoals tussen de papieren van de Departementale commissie van landbouw in Rijksarchief Noord-Brabant. De schoutsrekeningen vanaf de 14e tot de 17e eeuw zijn aan-

wezig in het archief van de Rekenkamers in het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Van belang zijn tevens de rekeningen van de rentmeesters van de domeinen. Ook deze zijn te vinden in Brussel in het archief van de Rekenkamers. Veel Noord-Brabantse dorpsregelgeving is inmiddels ook te vinden via:

www.geneaknowhow.net/regel/nederlanden.htm

- 2 Streekarchief Regio Eindhoven, AA Woensel, inv.nr. 7, los stuk 26-6-1767.
- 3 Ze komen ook voor in Streekarchief Regio Eindhoven, AA Valkenswaard, inv.nr. 17, s.f. 8-5-1806 en in de Ordonnantie of vernieuwing der jaarkeuren der dingbanke der gemeente van Oostelbeers en Middelbeers ('s-Hertogenbosch, 1790) art. IV.
- 4 Bijvoorbeeld in de Ordonnantie of vernieuwing der jaarkeuren der dingbanke der gemeente van Oostelbeers en Middelbeers ('s-Hertogenbosch, 1790) art. XIV.
- 5 Rijksarchief Noord-Brabant, Archief Departementale commissie van landbouw, inv.nr. 6, Keurboek Bakel 1649, art 77.
- 6 Ordonnantie of vernieuwing der jaarkeuren der dingbanke der gemeente van Oostelbeers en Middelbeers ('s-Hertogenbosch, 1790) art. I.
- 7 Bijvoorbeeld Rijksarchief Noord-Brabant, Archief Departementale commissie van landbouw, inv.nr. 6. Keurboek Bakel 1649, art 45.

LITERATUUR

- BIELEMAN, J. (1994). Plaggenbemesting in Drenthe. Oud fenomeen in historisch perspectief. In: HGT. 12/1, pp. I-12.
- COOPMANS, J.P.A. (1987). De betekenis van de gemeent voor de dorpswetgeving in de Meierij van 's-Hertogenbosch (1250-1650). In: C. STREEFKERK EN S. FABER (RED.). Ter recognitie. Hilversum, pp. 139-154.
- RENES, J. (1999). Landschappen van Maas en Peel; een toegepast historisch-geografische onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg. Eisma, Leeuwarden.
- VERA, H.L.M. (2002). Potstallen en esdekken: een kritisch onderzoek naar het Brabantse landschap. In: Brabants Heem 54, pp. 55-66.